

811.163.41'342.8

811.163.41'37

<https://doi.org/10.18485/sj.2020.25.1.6>

МИЛОРАД П. ДЕШИЋ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 15. 10. 2019.
Прихваћен: 15. 01. 2020.

СЕМАНТИЧКО ОБИЉЕЖЈЕ ЖИВО/НЕЖИВО И СРПСКИ СТАНДАРДНИ АКЦЕНАТ

У овом раду дефинише се семантичко обиљежје живо/неживо и утврђује које ентитете обухвата. Констатује се да је оно посебно присутно, поред именица, код придјева, замјеница, бројева, глагола и узвика. Грађа показује да су категорија падежа и категорија рода међузависне, као и да је живо/неживо у тијесној вези са српским књижевним акцентом.

Кључне ријечи: живо/неживо, акценат, једнина, мушки род, акузатив, локатив, вокатив, полисемија.

1. Семантичко обиљежје живо/неживо је веома важна карактеристика српског књижевног језика, као, усталом, и словенских језика уопште. Она је уско повезана са питањима лексичког и граматичког значења, уз које иду конкретно/материјално и апстрактно/нематеријално значење, и питањима природног и граматичког рода. Наиме, лексичко значење се схвата као семантичка информација лексичких јединица, а граматичко значење као семантичка информација граматичких елемената. Род се разумије као граматичка категорија (мушки, женски, средњи) која се дијели на природни род (везан за пол) и граматички род (који се не односи на пол). У овом раду биће ријечи о односу обиљежја живо/неживо према српском књижевном акценту.

* milorad.desic@gmail.com

2. Још давно је Ђуро Даничић у *Српским акценцима*, полазећи од Вуковог *Српског рјечника*, запазио да поједине групе именица мушког рода, које се односе на живо и неживо, могу имати исти акценат у скоро свим облицима, осим у локативу једнине. На тај начин групе се разбијају на посебне акценатске типове или подтипове, зависно од класификационог критеријума. Тако, на примјер, у једносложним именицама са дугосилазним акценатом готово у свим падежима акценат се не мијења у погледу категорије живост/неживост: *врџ* : *врџа*, *знак* : *знака* – *друг* : *другови*, *кѐр* : *кѐрови*, *зид* : *зидови*, *рѐп* : *рѐпови*; *пуж* : *пужеви*, *жуљ* : *жуљеви*; *синѡвѧ*, *градѡвѧ*; *пужѧвѧ*, *жуљѧвѧ*; *кѹмови* : *кумѡвима*, *грѧдови* : *градѡвима*. Наравно, у данашње вријеме неке алтернације су обичније са акценатом на почетним слоговима: *сѡнѡвѧ*, *грѧѡвѧ*; *кѹмовима*, *грѧѡвима* (већ је Даничић слушао и облике: *грѧѡвима*, *глѧсовима*). Супротно од претходних примјера стоје двије подгрупе именица у локативу једнине, подијелене с обзиром на категорију живо/неживо. У првој подгрупи налазе се именице које у овом падежу дугосилазни акценат замјењују дугоузлазним: *врѧт* : *врѧту*, *грѧда* : *грѧду*, *зид* : *зиду*, *кљун* : *кљуну*, *лист* : *листу*, *рад* : *раду* итд. Очигледно је да се ове ријечи односе на неживо. За другу подгрупу Даничић каже: „Само у речи овог реда које значе чељад и животињу налазим да се акц. не мења у реченом падежу, н.п. *вук* у сказ. остаје *вѹку*”. Аутор наводи листу од 39 именица, међу којима и следеће: *друг*, *зец*, *јѧж*, *кер*, *кнез*, *кос*, *муж*, *пуж*, *син*, *црв*. Неколико напомена уз листу: 1) на њој се грешком нашла именица *звѧр* (ијек. *звѧјер*), која је у Вуковом Рјечнику женског рода (у стиху *И кренуше звијѧра арслана* облик *звѧјѧра* употријебљен је због епског десетерца); 2) збирна именица *пуж* 'људи, маса, свјетина' више припада првој подгрупи; 3) Решетар, приређивач *Српских акцената*, исправио је акценат двију именица: уместо Вуковог *грѹј* ('врста морске рибе' – Дубровник) и *жбѡр* ('ухода' – Приморје) требало је да стоји *грѹј* и *жбѡр*; 4) Даничићев *чврљ* не постоји у Вуковом Рјечнику – вјероватно штампарска грешка: требало је да стоји *чкврљ* ('у Ц. г.) некака црна тица, колико кос') (19–22).

Једносложне именице, које се односе на живо и неживо, чувају краткосилазни акценат у многим облицима: *рѧк*, *рѧка*, тако и у другим облицима једнине, *лѧв*, *цѧр* – *кљин*, *плѧч*, *сѡр* итд.; *свѧт* : *свѧтѡвѧ* – *хлѧб* : *хлѧбѡвѧ*. У ген. мн. може да се јави и дугосилазни акценат: *Грѧк* : *Грѧкѧ*, *Рѹс* : *Рѹсѧ*, *тић* : *тићѧ* – *јѧд* : *јѧдѧ* и др. Даничић посебно издваја осам именица углавном за неживо које у лок. једнине имају краткоузлазни акценат: „У сказ. једн. мења се у неколико између оваких речи ” на `: *Влѧх*, *Влѧху*; *прѧг* : *прѧгу*; *прѧст* : *прѧсту*; *рѧт* : *рѧту*; *скѹп* : *скѹпу*; *сплѧт* : *сплѧту*; *чѧс* : *чѧсу*; *чѡт* ['бријег, брежуљак']: *чѡту*”. У вези са паром *Влѧх*, *Влѧху*, Решетар напомиње: „Али је то сигурно само кад значи нешто неживо (неки крај „Стари Влах” у Србији) а не кад значи нешто живо (Румуна); у В. та промјена није уопће забиљежена”. (24–25)

Велика је група двосложних именица с обиљежјем живо/неживо и са краткосилазним акцентом и поста акценатском дужином које не мијењају акценатску слику у цијелој парадигми или то чине само у неким падежима: тип *нећѝак* без промјене акцента у свим облицима, *гӯслѝр*, *кӯрјѝк* – *звѝкѝт*, *пѝздрѝв*, *рѝбњѝк* итд.; *гѝлѝб* : *гѝлубови* (без. неакц. дужине) – *мјѝхѝр* – *мјѝхурови*. У ген. мн. може да се јави дугоузлазни акценат на трећем слогу: *гѝлѝб* : *голубѝвѝ* – *лѝшѝј* : *лишајѝвѝ*, али данас је обичнији акценат на почетним слоговима: *гѝлубѝвѝ*, *лѝшајѝвѝ*. Даничић је указао на групу именица које у локативу јединине имају дугоузлазни акценат на другом слогу: *вѝздѝх* : *ваздѝху*, *Зѝмѝн* : *Земѝну*, *ѝблѝк* : *облѝку*, *пѝглѝд* : *поглѝду*, *сѝлѝш* : *салѝшу*, *слѝчѝј* : *слѝчѝју* итд. У данашње вријеме ове именице имају често и акценат на почетним слоговима: *вѝздѝху*, *Зѝмѝну* и др. Даничићево запажање о њиховом семантичком обиљежју исказано је на слједећи начин: „Знатно је што међу речима у којих ова промена бива, нема ни једне која значи што живо”. (36–38)

У Српским акценатима налазе се напомене и о тросложним именицама са краткосилазним акцентом и неакц. дужином на трећем слогу. У већини примјера, који се односе на живо и на неживо, акценат се не мијења у цијелој парадигми: *вјѝренѝк*, *ѝмењѝк*, *нѝдничѝр* – *зѝборѝв*, *зѝвичѝј*, *рѝкопѝс* итд. И овог пута дошле су до изражаја специфичности локатива јединине. Наиме, у мањој групи именица јављају се у овом падежу узлазни акценти на трећем слогу, дуги или кратки: *ѝдгаћѝј* : *догаћѝју*, *ѝбичѝј* : *обичѝју*, *пѝроћѝј* : *пороћѝју*; *ѝдговѝр* : *договѝру*, *нѝговѝр* : *наговѝру*, *рѝзговѝр* : *разговѝру*. У савременом српском језику чешћи је акценат на почетним слоговима: *ѝдгаћѝју*, *ѝбичѝју*, *пѝроћѝју*; *ѝдговѝру*, *нѝговѝру*, *рѝзговѝру*. Даничић није коментарисао локатив јединине ових именица у вези са живошћу/неживошћу, али јасно се види да овај облик пупује на нешто неживо (46).

3. Категорија *живо/неживо* обухвата различите ентитете. Поткатегорија *живо* односи се на жива бића (људе и животиње, али не и на биљке), као и на оно што се сматра таквим: натприродна и митска бића – *анѝео*, *бог*, *демон*, *дракон*, *ђаво*, *змај*, *кентаур*. Ту спадају и бића која нису више жива: *мртвац* и *покојник*. Поткатегорија *неживо* односи се на предмете (широко схваћене као *конкретне* / *материјалне* и *апстрактне* / *нематеријалне*), на биљке, појаве, својства итд. Семантичко обиљежје живо / неживо присутно је, поред именица, код придјева, замјеница, бројева, глагола, па и узвика. С обзиром на ово обиљежје, према именици као главној ријечи или као субјекту реченице граматички се управљају придјеви, придјевске замјенице, број *један* и редни бројеви, глаголи. Наравно, важну улогу има и лексичко значење.

4. Кад се расправља о категорији живо/неживо, у лингвистичкој литератури се посебно описује стање у словенским језицима. Помињу се различити облици именица мушког рода у јединици и у множини, помоћу којих се разликује живо од неживог. Често се истиче, поред осталог, подударане облика акузатива

једине именица мушког рода са обликом генитива да би се изразило живо или са обликом номинатива да би се указало на неживо (једнакост облика значи и једнакост акцената). Управо је ово случај са српским књижевним језиком: *Видим пријатеља* (акуз. = ген.) – *Видим прозор* (акуз. = ном.). У даљем излагању видјећемо како се обиљежје живо/неживо одражава на српски књижевни акценат, не само код именица него и код других врста ријечи.

5. Категорија живо/неживо, у оквиру полисемије, потпуно се остварује код неких именица мушког рода. У ствари, поткатегорија живо везује се за облик вокатива. Зашто баш за њега? Зато што вокатив служи за директно обраћање некоме или скретање пажње на нешто, за дозивање – означавајући тиме нешто *реално живо*, док би обраћање нечему неживом могло да се догоди само у посебним и ријетким приликама – чиме би вокатив упућивао на нешто само *потенцијално живо*. Уобичајено одсуство облика вокатива у значењима за неживо, са често измијењеним акцентом, доводи до смањења броја чланова акценатске парадигме и/или корпуса акценатованих облика. У слједећим примјерима видјећемо, полазећи од основног значења, како се смјењују семантичке поткатегорије, како се иде од живог ка неживом и од неживог ка живом:

испир̄ач, -áча м *направа за испирање нечега* (неживо) – (В испир̄ачу) *онај који нешто испира* (живо);

исправ̄љач, -áча м (В исправ̄љачу) *онај који исправља* (живо) – *уређеј за претварање наизмјеничне струје у једносмјерну* (неживо);

кòпач, -áча м (В кòпачу) *онај који копа* (живо) – *оруђе којим се копа* (неживо);

нòсач, -áча м (В нòсачу) *онај коме је занимање преношење терета* (живо) – *стуб, греда, подлога која носи конструкцију грађевине* (неживо);

п(ј)èшач, -áча м (В п(ј)èшаче) *онај који иде пјешке* (живо) – *једна од шаховских фигура* (неживо);

цвѣт/цвѣјет м *орган за размножавање код виших биљака* (неживо) – (В цвѣте/цвѣјете) *мила, драга или врло лијепа особа* – Цвијете мој, дођи! (живо).

Питање је да ли се у овим примјерима акузатив једине слаже са генитивом кад је ријеч о живом или са номинативом кад је ријеч о неживом. У наведеним именицама углавном се поштује основно правило, али, ипак, *пјешак* као шаховска фигура (неживо) не држи се правила, па се акузатив подудара са генитивом: Помјерио је *пјешака*. Ово је тема за ширу расправу и за неку другу прилику. Овдје ћемо само додати супротан примјер забиљежен у РСАНУ – именица означава живо, али се акузатив слаже са номинативом:

јèзик м *покретљиви мишићни орган у усној дупљи код човјека и виших животиња* (неживо) – *заробљеник који треба да да податак о непријатељској војсци* (живо). – Имао је задатак да ухвати „жив језик”.

6. Одсуство облика вокатива у значењима за неживо није усамљен случај. Наиме, у деклинацији и конјугацији честа је појава да поједине категорије нису комплетне, нешто им недостаје: једнина или множина код именица; од-

ређени или неодређени вид, компаратив код придјева; императив код глагола итд. Ова појава директно утиче на структуру српског акценатског система – долази до смањења броја чланова акценатских парадигми (броја акценатских алтернација) и/или корпуса акценатованих облика. Због значаја ових чињеница, детаљније ћемо размотрити типичне случајеве.

7. Неке именице мушког рода имају облик јединице и множине, али понекад се једински облик односи на множински (синегдоха):

У Првом свјетском рату српски сељак је највише страдао. (сељак = сељаци)
Ове године кромпир је добро родио. (кромпир = кромпири)

Изостајањем облика множине изостају и њихови акценти, који су једнаки са јединским акцентима (*сеља́ци, сеља́цима, сеља́ке* – тако и код именице *кромпи́р*), али у ген. мн. дугоузлазном акценту додаје се поста акценатска дужина (*сеља́ка̄, кромпи́ра̄*) и тако настаје комбинација које нема у једнини.

8. Један број именица мушког рода (градивне, збирне и друге) имају само акцензоване облике јединице:

ва̀здӯх, ва̀дсак, глѝб, ју̀г, нијѐсак, у̀гаљ; блу̀з, бѡкс (спорт), бѡксѝт, -ѝта, гѡлф, ѝнтернет, калѡј, -ѡја, па̀сѡљ, -у̀ља, иѡз и др.

Ова група именица са различитим акцентима, домаћег и страног поријекла, припада поткатегорији неживо.

9. Поткатегорији неживо припадају и именице мушког рода које имају само акцензоване облике множине (*pluralia tantum*): *ана̀ли, ногѡри*. Међутим, код неких именица долази до преплитања јединских и множинских акценатованих облика, па се јављају примјери као:

ѡдитѡв, ѡту-дѡв, -дѡла/ѡту-дѡв, дијѡла (обично у множини); *бѡнзиѡн, -ѡна* (ријетко у множини).

Неки пут се множински облици као једини у употреби везују само за одређено значење полисемичне именице:

менѡвр, – ѡра м I. мн. *спис*, дјело у којем аутор износи своје успомене о догађајима које је доживио и о људима које је познавао. 2. званичан акт, *спис* у дипломатској преписци.

10. Властито име је посебно име неког лица, животиње, географског појма и др. Узмимо за примјер лично име, које упућује на особу са одређеним својствима и тиме показује да име има одређено значење. Током времена особа се мијења, једне особине добија а друге губи, али име се не мијења. Оно остаје захваљујући основним, стабилним својствима. На основу њих препознајемо поједине особе, па кажемо: *Прилази ми један пријатељ – није Мирослав него Владимир*. Пошто овакве именице означавају појмове који се узимају као индивидуални, природно је да немају граматичку категорију множине. Ипак, ако је ријеч о већем броју различитих појмова са истим именом, јављају се

множински облици: *Догодило се да се у истој групи туриста нађе неколико Милана*. У овом случају именица *Милан* није употријебљена као властита у правом смислу, него више као заједничка, са значењем 'особа која носи име Милан' (Круз 2012: 394–396). Битно је истаћи још једну одлику личних имена: она се граматички понашају као семантичка поткатегија живо и онда кад особа са одређеним именом није више жива – *Драгана сам добро упамтио* (акузатив = генитив).

11. У проучавање семантичке категорије живо/неживо важно је укључити и питања која се тичу антономазије, фигуре ријечи. Под њом се подразумева употреба властите као заједничке или заједничке као властите именице (Багић 2015: 55). Анализираћемо мањи корпус заједничких именица (и понеке градивне), састављен од ријечи страног поријекла, а односи се на ствари, особе, животиње, мјерне јединице, производе итд. Властите именице обухватају различите појмове: царе, војсковође, научнике, проналазаче, конструкторе, богове, државнике, књижевне ликове и уопште особе које се истичу по некој особини; затим мјеста, покрајине, компаније и уопште нешто познато. С обзиром на односе унутар категорије живо/неживо, цјелокупну грађу подијелили смо на три групе:

а) *неживо:живо*

август, осми мјесец у години – *Август* (=Величанствени) као титула *Октавијана*

и каснијих римских царева

(у латинском *octavus* = *осми*)

ајништџијум, хемијски елемент – физичар А. *Ајништџ*

ампѐр, -ѐра, јединица за мјерење – физичар А. *Ампер*

јачине електричне струје

бојкот, уздржавање од рада или – Ч. *Бојкот*, енглески управник посједа у Ирској, учествовања у нечему против којег су се Ирци борили ненасилним путем

ват (ген. мн. *ватџ*), јединица – физичар Џ. *Ват*

за мјерење снаге електричне струје

вулкан, -ана, узвишење са отвором – *Вулкан*, бог ватре и ковачке вјештине код

(кратером), кроз који из унутрашњости старих Римљана

Земље избијају (или су избијали) лава,

гасови и пепео

жилџет, -џета, специјални ножић – проналазач, Американац К. Цилет (према фр.

за бријање изговору *Жилет*)

калашињиков, врста аутоматске – конструктор, Рус *Калашињиков*

пушке

- макадџм*, -ама, коловозни слој – шкотски инжењер –*Макадам*
 израђен од уваљаног туцаника
 и камене ситнежи, понекад и са
 спојним материјалом
- наполџџн*, -џна, француски – француски цар и војсковођа *Наполеон*
 златни новац
- никџтџн*, -џна, отровни алкалоид – Француз Ж. *Нико*, који је донио дуван у
 у листовима дувана Француску
- њџтн*, јединица силе – физичар, И. *Њутн*
- џм*, јединица за мјерење – физичар, Г. С. *Ом*
 електричног отпора
- рендџен*, апарат за снимање – физичар, В. К. *Рендген*
 помоћу рендгенских зрака
- б) *живо:живо*
- џџберман*, врста пса – њемачки узгајивач Л. *Доберман*
- џџнџџн*, -џна, заводник, – *Дон Жуан*, књижевни лик (фр. изговор)
 љубавник
- кџџслинџ*, помагач, сарадник – В. *Квислинг*, предсједник марионетске
 окупатора владе у Норвешкој у Другом свјетском
 рату
- мџнтор*, онај који некога – *Ментор*, лик из Одисеје
 поучава, савјетује и води у
 неком послу
- хуџџџн*, -џна, насилник, – презиме једне ирске породице у Лондону
 силеџија
- в) *неживо : неживо*
- каџџлџн*, -џна, глина од које – *Каолинг*, мјесто у Кини
 се прави порцелан
- каџџмџр*, -џра, фина тканина – индијска покрајина *Кашмир*
 од длаке кашмирске козе
- фиџјакер* и *фиџјакер*, лакша – париски хотел „Свети *Фијакрије*“
 путничка запрежна кола,
 кочија са покретним кровом
- фиџјат*, марка аутомобила – *Фијат*, италијанска фабрика аутомобила
- шампањаџа*, њца, врста вина – француска покрајина *Шампања*

Под а) је цјеловита семантичка категорија (неживо : живо), док су под б) и в) у питању односи истоврсних поткатегија (живо : живо и неживо : неживо). Видјели смо да на различите начине поткатегије живо прелазе у поткатегије неживо, односно да властите именице постају заједничке (понекад градивне). Претходној грађи додаћемо и примјер особеног народног именовања, гдје се, у разговорном језику, међу домаћим ријечима, на посебан начин остварује однос неживо:живо. Ријеч је о синтагми *застава 101 (сто један)*, марки аутомобила која је, игром ријечи, преименована у синонимну именицу *стојадин*. До ове именице дошло се изостављањем *заставе* и преобликовањем *стој један* у слични *стојадин* (неживо), који је настао угледањем на лично име *Стојадин* (живо). Уосталом, елеменат *живо* задржао се у деклинацији (акузатив = генитив, иако је у питању нешто *неживо* : *Купио сам стојадина*).

Грађа показује да се властите именице и заједничке разликују по акценту. Као што је и очекивано, властите именице немају множинске акцентоване облике (смањен корпус), али их имају заједничке именице: *ампѐр – ампѐри, жилѐт – жилѐти, квислинг – квислинзи* итд. Разлика може да постоји и у броју чланова акценатских парадигми, тј. броју акценатских алтернација. Тако, само код заједничких именица налазимо повећан број чланова акц. парадигме у ген. мн. : *бојкот – бојкoтā, рендген – рѐндгѐнā*, а исту појаву могли бисмо срести код личних имена у вок. једнине: *Наполѐон – Нāполеoнe* (тог облика нема код заједничке именице *наполѐон*).

Мали је број примјера за употребу заједничке именице као властите. У РСАНУ налазимо презиме *Пѐшкѝр* (живо) постало од истоимене заједничке именице *пѐшкѝр* (неживо):

Пѐшкѝр, презиме – *пѐшкѝр*, -ира, комад тканине намијењен за брисање руку и тијела, убрус

Разлика у акценту је у томе што се, у свакодневном говору, краткосилазни акценат са дужином јавља само у вок. једнине презимена (у природном мушком роду): *Пѐшкѝру*.

12. Деклинација и акценат презимена (поткатегија живо) може да зависи од облика природног рода, мушког и женског. У РСАНУ ријетко се наводи генитив једнине презимена: *Ићевац*, -ѐвца. Најчешће се даје само облик номинатива: *Ићац, Јагањац*. Зашто је то тако? Зато што се презимена на сугласник мијењају ако су мушка (*Јован Јагањац, Јован Јагањац*), али су непромјенљива ако су женска (*Мара Јагањац, Марѐ Јагањац*). Значи, у женском презимену, у овом случају, има само један акцентовани облик, а међу онима који недостају нема ни облика са поста акценатском дужином (*Јагањац*), који срећемо у мушком презимену. Иначе, женска презимена на -а су промјенљива: *Милка Бѐрица, Милкѐ Бѐрицѐ*.

13. Природа категорије живо/неживо код придјева зависи од именице коју придјев одређује или субјекта реченице у којој се придјев јавља. Иако нам је основно лексичко значење познато без одређеног контекста, навешћемо ипак примјере за придјеве *уздржљив* (живо) и *влажан* (неживо):

уздржљив – који може да се уздржи, који се нерадо изјашњава. – Важио је за *уздржљивог* човјека. Контролисао је своја осјећања, био је веома *уздржљив*.

влажан – који садржи много влаге, zasiћен влагом. – Удисали смо *влажан* ваздух. У шуми је земља обично *влажна*.

Потпуна акценатска слика ових придјева добија се кад се додају одређени вид (повећан број неакцентованих дужина) и компарација (промјена мјеста односно квалитета акцента и додате дужине):

уздржљив, одр. *уздржљивиј*, комп. *уздржљивији*;

влажан, одр. *влажниј*, комп. *влажнији*.

14. За многе полисемичне придјеве карактеристично је неутрално понашање категорије живо/неживо, тј. присутне су обје поткатегије (живо и неживо):

писмен – *писмен човјек* (умије да чита и пише): *писмен текст* (одликује се писменошћу, граматичком исправношћу и стилском дотјераношћу).

Слично је, такође без промјене акцента, и у примјерима:

зелен – *зелена трава* : *зелен коњ*; *школски* – *школска зграда* : *школски човјек*;

златан – *златан сат* : *златан младић* и др.

15. Код неких придјева изостају одређене карактеристике: у основном облику (ном. једнине мушког рода) придјеви имају а) само неодређени вид, б) само одређени вид; в) немају компарације (у облицима присутна категорија живо/неживо). Одсуство претходних карактеристика значи одсуство великог броја акценатованих облика:

а) неодр.: *братов*, *Марков*, *дчев*, *сестрин*;

б) одр.: *београдски*, *војнички*, *народни*, *дјечји*, *гбрњи*, *данашињи*;

в) без комп.: *прѐмлаџ*, *мајчин*, *пјешчан*, *вѐчѐрњи*, *доњи*.

16. У РСЈ наведена су неколика придјева који се односе на жене у другом стању и који се употребљавају само у женском роду. Њихова семантичка обиљежја су: живо, људско, женско, а смањен им је корпус акценатованих облика:

брѐменит/брѐмѐнит, -а, -о (у ж. роду: -а) (али: вријеме *брѐмѐнито* опасностима);

грѐвѐдан, -дна, -дно (најчешће у ж. роду);

трѐдан, -дна, -дно (најчешће у ж. роду) (ријетко: Има трбух као да је *трудан*).

Можда би најбоље било да се овакви придјеви дају као одредница у женском роду: *брѐмѐнито*, *грѐвѐдна*, *трѐдна*. Уосталом, тако је урађено у РСЈ са једним придјевом истог значења:

носѐћа/носѐћа (ж. род) (посебно је дат придјев *носѐћи*, -а, -ѐ: *носѐћи стуб*).

17. Најсиромашнији у акцентима су непромјењљиви придјиви страног поријекла и један домаћи, који немају ни акцентоване падежне облике ни одређени род:

бра̄он, ђкер, ро̀зе, тѣгет (боје, обично уз именице за неживо); *та̀ман, фѣнси, фѣ̀р; на̀лик* (семантички неутрално).

Овдје је ријеч о минималном акценатском корпусу – постоји само акценатован основни облик.

18. Природа категорије живо/неживо код глагола зависи од субјекта реченице у којој се глагол јавља. Основно лексичко значење знамо без посебног контекста, али ми ћемо ипак дати примјере за глаголе *причати* (живо) и *извирати* (неживо):

при́чати – *описити говором, разговарати*. – Нисмо до сада *причали* о томе.

изви́рати – *избијати, излазити на површину земље* (о води). – Ова велика ријека *изви́ре* далеко одавде.

19. Употреба глаголских облика директно је условљена лексичким значењем. Категорија живо/неживо јавља се код полисемичних глагола, и то тако да се у поткатегорији неживо користи само треће лице једнине и множине неког облика и да се изоставља императив, јер његово основно значење (исказивање заповијести, захтјева, молбе) припада поткатегорији живо. Одсуство одређених акценатованих облика у неким значењима указује на смањење укупног акценатског корпуса глагола и на тијесну повезаност лексичко-семантичких и граматичких категорија:

вѣ̀нути/вѣ̀нути, вѣ̀нѣм *губити свјежину, сушити се* (о биљци и њеним дијеловима). – Лишће вене. – фиг. *губити сназу, слабити, мриавити* (о човјеку). – У годинама си, али још ниси почео да слабиш, венеш.

наобла́чити се, наобла́чѣм се *прекрити се облацима, постати облачан*. – Наоблачило се. – фиг. *постати натмурен, намршити се*. – Ако ти то кажем, одмах ћеш се наоблачити.

ли́стати, -ѣм *добијати, развијати листове* (о биљкама). – Шума листа. – *окретати листове* (књиге, новина и сл.), *прелиставати*. – Често листам ту књигу.

и́ћи, и́дѣм/и́дѣм *кретати се корачајући, ходати*. – Треба да идеш много брже. – *имати прођу, продавати се*. – Његове књиге добро иду.

20. Код неких глагола поткатегорија живо дијели се на људско : животињско и животињско : људско:

по̀јести, по̀јѣдѣм *сажвакати и прогутати сву храну*. – Појели смо цијело пиле. – *оштетити бушећи, гризући* (о инсектима). – Мољци су појели јакну.

ла̀јати, ла̀јѣм *оглашавати се гласовима карактеристичним обично за пса*. – Пас је лајао на мачку. – пеј. *говорити о некоме ружно, увредљиво*. – Зашто стално лајеш против њега?

Глаголи са значењем животињско понашају се у овим примјерима као глаголи за неживо у претходној тачки: употреба само трећег лица једнине и множине и изостављање императива.

21. Узвици семантички покривају више тематских области: 1) дозивање, скретање пажње – *êj* (живо – људско); 2) изражавање личних осјећања, расположења (одушевљење, дивљење, радост, чуђење, бол, жалост, љутња и др.) – *âx, êx, ìx, jâo, j̃x* и др. (живо – људско); 3) подражавање гласова животиња – *âv* (живо – животињско); 4) дозивање или тјерање животиња – *g̃iц* (обично поновљено), *m̃aц* (и *m̃aц*, *m̃aц* или сл., обично поновљено), *ïш*, *и̃иц* (живо – животињско); 5) подражавање природних звукова – *b̃ум* (обично поновљено), *д̃ум*, *тр̃ас/тр̃ас* (неживо).

У рјечницима, нпр. у РСЈ, често се уз дефиницију узвика наводи и примјер:

jâo – узв. I. за изражавање бола, жалости, туге... – Јао, куку мени...3. за изражавање радости, дивљења. – Јао, што се радујем!

Узвик *jao*, узет сам за себе, изражава емоционално стање говорника. С обзиром на специфичности акцента ове врсте ријечи, *jao* може бити прозодијски градуабилно, што значи да се с појачаним интензитетом осјећања појачава и акценат узвика, као и његова висина и дужина. Насупрот оваквом значењу, експресивном, стоји дескриптивно значење, изражено реченицама које се у примјерима налазе иза узвика. У ствари, експресивно значење је једнако дескриптивном (*jao* = куку мени, *jao* = што се радујем), само је разлика у начину означавања (Круз 2012: 200/201).

22. У лингвистичкој литератури скретана је пажња на међузависност категорије падежа и категорије рода (Лајонс 1970: 226). У српском језику облик акузатива јединине именица мушког рода подудара се са обликом генитива да би се изразило живо или са обликом номинатива да би се указало на неживо (једнакост облика значи и једнакост акцената). Постоје и групе именица мушког рода које у локативу јединине посебним акцентом истичу категорију живо/неживо.

Уобичајено је одсуство вокатива, у оквиру полисемије, у значењима за неживо. Ово није усамљен случај. Наиме, у деκлинацији и конјугацији честа је појава да поједине категорије нису комплетне, нешто им недостаје: јединина или множина код именица; одређени или неодређени вид, компаратив код придева; императив код глагола итд. То доводи до смањења броја чланова акценатске парадигме и/или корпуса акцентованих облика.

Деκлинација и акценат презимена (поткатегорија живо) може да зависи од облика природног рода, мушког и женског: презимена на сугласник мијењају се ако су мушка, али су непромијењљива ако су женска.

Семантичко обиљежје живо/неживо уочљиво је, поред именица, код придева, замјеница, бројева, глагола и узвика. С обзиром на ово обиљежје, према именици као главној ријечи или као субјекту реченице граматички се управљају придеви, придевске замјенице, број *један*, редни бројеви и глаголи.

Категорија живо/неживо јавља се код полисемичних глагола, и то тако да се у поткатегорији неживо користи само треће лице јединице и множине неког облика и да се изоставља императив.

За узвике је карактеристична прозодијска градуабилност и експресивно значење, као и дескриптивно значење.

ЛИТЕРАТУРА

- Багић 2015:** К. Багић, *Рјечник стилских фигура* (друго издање), Загреб: Школска knjiga.
- Галмиш 1975:** М. Galmiche, *La sémantique générative*, Paris: Librairie Larousse.
- Даничић 1925:** Ђ. Даничић, *Српски акценати*, Београд – Земун: Српска краљевска академија.
- Караџић 1852/1887:** В. С. Караџић, *Српски рјечник (1852)*, Београд: Просвета.
- Кристал 1988:** D. Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Beograd: Nolit.
- Круз 2012:** А. Cruse, *Meaning in Language, An Introduction to Semantics and Pragmatics*, Oxford: Oxford University Press.
- Лајонс 1970:** J. Lyons, *Linguistique général – introduction à la linguistique théorique*, Paris: Librairie Larousse.
- Лич 1987:** G. Leech, *Semantics*, Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books Ltd.
- Пикош 1980:** J. Picoche, *Précis de lexicologie française*, Amiens: Nathan – Université, Information, Formation.
- РСАНУ 1959–:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- РСЈ 2018:** *Речник српскога језика* (друго издање), Нови Сад: Матица српска.
- Русский язык 1979:** *Русский Язык – Энциклопедия*, Москва: Советская энциклопедия.
- Станојчић 2010:** Ж. Станојчић, *Граматика српског књижевног језика*, Београд: Креативни центар.
- Чермак 2010:** F. Čermák, *Lexikon a sémantika*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

SEMANTIC MARKER FOR ANIMATE/INANIMATE AND STANDARD SERBIAN STRESS

Summary

In Serbian, the accusative form of singular masculine nouns is identical to genitive form when denoting animate and to nominative form when indicating inanimate, respectively (identical forms also imply identical stress). There are also groups of masculine nouns which in singular locative form distinguish between animate and inanimate by use of a special stress.

With respect to polysemy, the absence of vocative is common for inanimate category. However, this is not an isolated case. Namely, both declension and conjugation often include certain categories that are incomplete, with some elements missing: singular or plural form in nouns; definite or indefinite form, or comparative degree, in adjectives; imperative mood in verbs, etc. This results in a reduced number of constituents of stress paradigm and/or of stressed forms.

The animate/inanimate category occurs in polysemic verbs, where for the inanimate category only the third person of singular and plural form is used and the imperative mood is omitted.

Keywords: animate/inanimate, stress, singular, masculine, accusative, locative, vocative, polysemy.

Milorad P. Dešić